

Přírodní poměry a počátky osídlení jádra pražské Malé Strany

JARMILA ČIHÁKOVÁ-JAN ZAVŘEL

Zvýšená stavební aktivita posledních let na Malé Straně přinesla řadu nových poznatků i k počátkům osídlení této oblasti a o geologických a geomorfologických proměnách území. Po shrnutí těchto nových zjištění s archivními i archeologickými a geologickými body jsme se pokusili nastínit otázky související s počátky osídlení sledovaného území s ohledem na vývoj přírodních poměrů.

Soustavný archeologický výzkum lokality probíhá až od 70. let našeho století. Všechny akce byly vyvolány stavební činností a probíhaly jako záchranné výzkumy ve stavebních jamách či výkopech pro inženýrské sítě.

Přibývajícím výzkumy se postupně mění škála otázek a to, co bylo přínosem např. v 50. a 70. letech (kupříkladu zjištění počátku osídlení v 9. století) by už dnes bylo jen opakováním známého. Složitý georeliéf lokality nás vede ke snaze o rozpoznání přírodních poměrů probíhajících v historické době, které má dovést k interpretaci vzniku jednotlivých částí stratigrafie. S touto snahou souvisí i několikileté úsilí zadávat enviromentální expertízy, zatím bez výrazných výsledků.

Zájmové území je dnes jádrem Malé Strany, historicky vymezeném hranicemi gotického města, jak bylo v roce 1257 vysazeno Přemyslem Otakarem II., s Malostranským náměstím jako ústředním prostorem. Po shrnutí nejdůležitějších geologických faktorů lze konstatovat, že území ohraničoval na V tok Vltavy a částečně potok Brusnice, na J Malostranský potok, na S a Z pak hradčanský ostroh a část petřínského vrchu. Dále lze konstatovat soulad mezi historickým a geologickým vymezením plochy, zdůrazňující důležitost geomorfologické členitosti terénu při zakládání sídelních aglomerací.

Základní morfologický ráz území byl dán rozdílnou odolností hornin skalního podkladu, mající za následek vytvoření pražského meandru a ostrohu Pražského hradu, a erozní a akumulační činností Vltavy a jejích přítoků, již vzniklo vltavského údolí, šterkopískové terasy a opuštěné rameno. Morfologii Malé Strany poměrně výrazně ovlivnily i geologické procesy v nejmladších geologických epochách. Během pleistocénu byl materiál zvětralých hornin, vytvořený na elevacích a svazích okolo jádra Malé Strany postupně transportován přívalovými dešti, gravitací a soliflukcí a usazován v nižších částech údolí. Podíl na změnách reliéfu měla i eolická sedimentace spraší. Tyto procesy pokračovaly i během holocénu a důkazy pro ně máme i v různých fázích středověku, především od 11. do 13. století.

K důležitým faktorům při vytváření životního prostředí patří povrchové a podzemní vody. Sledované území bylo přirozeně ohraničeno na východě původní holocenní nivou na úrovni starého vltavského ramene. Tato úroveň byla zaplavována jen za povodní. Na jihu bylo území ohraničeno tokem dnes zaniklého Malostranského potoka (přibližně v trase dnešní ulice Tržiště). Prameny a mokřadla však mohly vznikat díky vývěřům a prosakování vody z báze hornin svrchní křídly na Petříně i na mnoha jiných místech. Důkazy o existenci mokřadla či bažiny byly zjištěny v jihozápadní části Malostranského náměstí a ve Sněmovní ulici.

Lze shrnout, že zájmové území bylo dostatečně chráněno proti povodním a částečně i klimatickým rozmarům. Jeho svahy však byly náchylné k erozi, sesuvům a soliflukci. Nižší části údolí byly periodicky zanášeny splachovými sedimenty a sedimenty občasných

vodotečí. Z intenzity těchto pochodů i nepřímých archeologických důkazů (jimiž jsou pohřbené horizonty a ohniště) usuzujeme, že oblast byla odlesněna již v prehistorickém období.

K výhodám území patřila blízkost brodu přes mělký říční meandr Vltavy, dostupnost strategicky významné ostrožny budoucího Pražského hradu a dostatek vody. Svůj význam mohly mít i zásoby stavebních, keramických a rudních surovin na přilehlém Petříně.

K rizikům archeologického výzkumu Malé Strany patří častý, i několikanásobný výskyt pohřbených kulturních horizontů, oddělených i několik metrů mocnými svahovými hlinami vzniklými přírodními pochody. Prokázaný výskyt pohřbených kulturních horizontů má za následek, že stále nemůžeme bezpečně určit, v jaké hloubce můžeme ještě narazit na lidskou aktivitu. Dnes je však již možné konstatovat, že před počátkem kontinuálního osídlení v 9. století byl prostor jádra Malé strany k sídlení využit několikrát. Povahu těchto prehistorických a protohistorických stanovišť dosud neumíme konkretizovat.

V intaktní poloze jsme zastihli zbytky po římském osídlení bez objektů - Sněmovní čp. 176/III, objekty z té doby zachytil v roce 1943 dr. Borkovský na Malostranském náměstí, po osídlení halštato-laténském v čp. 60/111 zbyla sídlištní vrstva. Dále známe eneolitický objekt v Josefské čp. 626/III a četné eneolitické střepy v náplavech v Josefské ulici čp. 42/111 jižně od školy. Ostatní pravěké nálezy - z období knovízského a laténského, známe jen z druhotných situací. Stejně jako u druhotně přemístěných střepů, jsme bezradní i u intaktních nálezů ohnišť v rámci mocné podložní stratigrafie, avšak bez jakýchkoli nálezů (Malostranské náměstí před čp. 258/III, Nerudova ulice čp. 204/IJ1).

Slovanské osídlení se v prostoru jádra Malé Strany projevuje až zvláštním zahloubeným objektem v Lichtenštejnském paláci, vybaveným hrncem, datovatelným do 8. století. Mj. byly v zásypu tohoto objektu i kameny, které se v prostoru Pražské kotliny nevyskytují.

Od 9. století je již jádro Malé Strany osídleno nepřetržitě až podnes. Bereme-li limcovitý okraj ústí nádoby jako charakteristický projev keramiky konce 9. století, lze konstatovat, že až do jeho nástupu se vystřídalo několik keramických a stratigrafických horizontů. Jejich počet a změny, jimiž za tu dobu keramická produkce prošla, jsou důvodem k dataci počátků zdejšího osídlení k 1. polovině 9. století. Tyto stratifikované nejstarší nálezy se soustřeďují do oblasti západně od Malostranského náměstí. V prostoru CNR a Lichtenšt. paláce známe z té doby zahloubené objekty, z nichž jeden byl jednoznačným železářským výrobním objektem, provázeným i nálezy strusky. Stejně jako objekty, jsou na obou místech i průběžné vrstvy.

Z prostoru východně od Malostranského náměstí jsou známy ojedinelé archaické střepy, ale nebyla zde dosud zastížena tak stará průběžná vrstva ani sídlištní objekt.

K změně, již zatím nedovedeme zdůvodnit, dochází v době používání limcovitého okraje a jeho derivátů, pracovní tedy zhruba okolo přelomu 9. a 10. století. V té době se rychle rozšiřuje osídlení po celé ploše sledovaného území a zastihujeme je i v jižním sousedství - na dnešním Maltézském náměstí a v Karmelitské ulici. Na západě také přesahuje pozdější hranice města a dosahuje takřka až pod dnešní umělou rampu na Hrad. Z té doby máme dokumentovány i sídlištní objekty, jimiž byly dřevěné, mělce zahloubené chýše. Jejich stavební technologii neznáme, mezi nálezy však schází mazanice.

Nedlouho po této době navštívil Prahu Ibrahim ibn Jakub a zanechal o své cestě písemné svědectví, které zavedlo příčinu k mnoha dohadům. Jedním ze sporných témat je i lokalizace osídlení, které označuje jako „město Praga“. Na základě porovnání textu s geomorfologickými podmínkami v Pražské kotlině se zdá být nejméně pravděpodobnějším závěr, že údaje Ibrahimova textu jsou v souladu s geologickými a geomorfologickými poměry pražského podhradí v jádru dnešní Malé Strany. Žádný z morfologických údajů o městě není v rozporu s nyní zjišťovanou skutečností.

Lokalizace Ibrahimova města do sledovaného prostoru by měla za následek zcela jiný pohled na zdejší osídlení. Otázku statutu zdejšího osídlení však navozují i některé

nálezové situace. V roce 1993 byla zkoumána masivní dřevěná roubená konstrukce na strategicky důležitém místě na jižním okraji sledovaného území, která byla počátkem 10. století těžce poškozena, možná zanikla. V tomto roce (1994) probíhá větší plošný výzkum opět při jižním okraji území. Byly při něm nalezeny velmi špatně zachovalé, ale přesto jednoznačně prokazatelné zbytky dřevohlinitého tělesa s roštovou konstrukcí, před níž směrem k jihovýchodu je masivní deprese. Výzkum ještě probíhá, takže není vyhodnocen. Proto jen jako pracovní je možné uvést pozorování, že po zániku tělesa jsou do něho hloubeny malé objekty, doprovázené keramikou 1. pol. 10. století. Tyto dva nálezy, které indikují malostranské opevnění ještě před dobou Ibrahima ibn Jakuba, staví náhle zdejší osídlení do naprosto jiného světla, než mu přisuzovala a leckde ještě stále přisuzuje oficiální česká historiografie.

Pozn. vydavatele: Podklady pro resumé autoři nedodali.

